

OSKRBA KOT PREDMET GEOGRAFSKEGA PROUČEVANJA

Mirko P a k*

Oskrba kot ena od osnovnih človekovih funkcij vključuje vse od materialnih do kulturnih dobrin, zdravstvene oskrbe itd. V ožjem pomenu oskrbe z materialnimi dobrinami pa vključuje najbolj globalno izmenjavo dobrin in vse do vsakodneвне oskrbe prebivalstva.

Pri predstavitvi oskrbne funkcije in njene prostorske razmestitve lahko izhajamo iz dveh aspektov, od ponudbe in od povpraševanja. Ponudba pa v prostoru ni enakomerno razporejena, marveč nastopajo v tem določene zakonitosti. Iz takšnih predpostavk je W. Christaller razvil teorijo centralnih krajev kot sistema razporeditve obratov ponudbe za materialne dobrine in storitve. Po njegovem se v centralnih naseljih osredotočajo oskrbni objekti za določeno območje. Centralni značaj pridobe takrat, ko se jih prebivalci okolnih naselij poslužujejo za zadovoljevanje svojih življenjskih potreb (1). Oskrbne dejavnosti (trgovina, upravne službe, izobraževalne in zdravstvene ustanove, storitve različnih vrst itd.) pa so iz ekonomskih ali tehničnih razlogov le na določenih mestih. Pri nas je na osnovi oskrbnih funkcij v najširšem pomenu opredelil centralnost V. Kokole v študiji Centralni kraji v Sloveniji (2).

Bolj kot so dejavnosti specializirane oziroma, čim višje stopnje so, redkejši so obiski, toda višji so stroški nakupov v manjšem številu centrov. Zato centralna naselja v nekem območju niso le enakomerno razporejena, temveč tudi hierarhično opredeljena. Stopnja nekega centralnega naselja je glede na to največkrat določena z vrednostjo njegove centralnosti in je rezultat pomembnosti centralnih dejavnosti, katerih vpliv sega tudi daleč izven samega centra. Pri opredelitvi centralnosti naselij lahko izhajamo iz centralnega naselja ali iz vplivnega območja, sprašujemo pa kupce, vozače, paciente, obiskovalce kulturnih prirediteljev itd.

Socialnogeografska analiza sistema centralnih naselij ima običajno predvsem naslednja tri težišča:

1. ovrednotenje centralnih dejavnosti in nosilcev teh dejavnosti;
2. opredelitev in omejitve vplivnih območij glede na strukturo ponudbe in popraševanja;
3. analiza prostorskih modelov oskrbnega omrežja (3).

* dr., izredni univ. prof., PZE za geografijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU.

Ponudba in popraševanje sta v tesni soodvisnosti in se medsebojno dopolnjujeta. Boljša opremljenost centralnih naselij veča in jača vplivno območje, močnejše vplivno območje z večjo kupno močjo in ugodnim ekonomskim položajem prebivalstva pa izboljšuje strukturo ponudbo. Ob tem je potrebno opozoriti, da so vplivna območja pogosto administrativno prostorsko opredeljena, podobno je tudi z upravnimi funkcijami, zato je mogoče vzeti te kriterije le kot dopolnilne. Prav zato je pri opredeljevanju vplivnih območij pomembno nakupovanje, ki je prostorsko najbolj mobilno in spremenljiv dejavnik, a zelo dober regulator. Na splošno je nakupovanje manj razpršeno, kot so na primer delovna mesta (4).

V geografskih študijah o oskrbi uporabljajo več različnih pokazateljev. Njihov izbor pa je pogosto bolj odvisen od tehničnih možnosti in od razpoložljivih statističnih podatkov kot od samega ožjega cilja raziskave (5).

V regionalnih študijah, ki naj bi največkrat dale odgovor o oskrbnem omrežju, je pogosto v ospredju analiza obstoječe razporeditve objektov oskrbe, njihova koncentracija in struktura v odnosu do razporeditve prebivalstva, do potrošnikov in do obiskovalcev nasploh ter vrednost denarnega prometa. Zlasti ameriški in angleški raziskovalci postavljajo močno v ospredje bodisi ekonomske elemente (6), ali pa prebivalstvo, ki je nosilec razvoja centralnih dejavnosti.

V študijah o opremljenosti in vrednosti oskrbnih funkcij v ožjem pomenu besede v centrih samih so v ospredju struktura objektov oskrbe, njihova velikost in tip, število zaposlenih, dohodek, mikrolokacije, opredelitev koncentracije objektov oskrbe znotraj mestnega prostora in omejitve takšnih predelov v mestu (trgovsko središče, poslovno središče, bančno središče) ter raziskave populacijske strukture: od razvoja števila prebivalstva do njegovih ekonomskih možnosti. Poseben poudarek je dan proučevanju vplivnih območij posameznih vrst oskrbe. Osnovne metode tovrstnih proučevanj v mestih je izčrpno predstavil Schäffer (7).

*

Na zgoraj navedenih izhodiščih so bile grajene raziskave oskrbne funkcije v ožjem smislu, to je proučitev trgovine za območje SR Slovenije. Medtem ko so bili metodologija, ki je podobna metodologiji Wolfvih raziskav funkcije oskrbe v Frankfurtu (8) in rezultati raziskovanj trgovine v nekaterih slovenskih mestih predstavljeni že v Geografskem vestniku 1973, bi na tem mestu spregovorili o raziskovanjih trgovinske funkcije v regionalni strukturi (9).

Funkcija trgovine v regionalnem pomenu je bila analizirana s treh vidikov: kakšna je regionalna struktura obratov oskrbe, to je trgovine, kako je urejena organizacija oskrbe v vplivnih območjih slovenskih mest in kakšna je regionalna usmeritev oskrbe (10).

V celotnem slovenskem prostoru so znatne razlike med posameznimi večjimi območji, med posameznimi občinami in med manjšimi območji znotraj občin, in sicer v gostoti in strukturi trgovskega omrežja ter v možnostih oskrbe prebivalstva. Občutne so tudi razlike v opremljenosti

z oskrbnimi obrati med posameznimi občinskimi središči (ki so večinoma mesta). Za opredelitev teh prostorskih razlik so bili uporabljeni podatki popisa trgovin iz leta 1972, kjer so vse vrste trgovin razvrščene v 38 panog. To število je bilo skrčeno na 11 skupin glede na značaj oskrbe. Razlikovali smo objekte kratkoročne, srednjeročne in dolgoročne oskrbe. Tako kategorizirana oskrba je bila potem ovrednotena za SR Slovenijo na ravni občin po sledečih kazalcih: gostota naselij z vsemi trgovinami, gostota naselij s trgovinami za srednjeročno in dolgoročno oskrbo, koncentracija oskrbnih obratov vseh treh skupin glede na velikost naselij, število prebivalcev na trgovino glede na enajst kategorij oskrbnih objektov.

Rezultati analize zgoraj navedenih parametrov so pokazali, da ima ves poseljeni slovenski prostor relativno gosto omrežje trgovin za vsakodnevno oskrbo, glede drugih trgovin pa močno zaostaja. Že število naselij z mesnicami je mnogo manjše kot število naselij s kakršnokoli trgovino. Zaradi prekomejne trgovine imajo nekatera središča ob zahodni slovenski meji dobro razvito trgovino v središčih. Na splošno pa imajo podpoprečno razvito trgovsko mrežo periferne in manj razvite občine ter občine Litija, Kamnik in Grosuplje, ki so v neposredni bližini republiškega središča.

Redkejša so naselja s trgovinami za srednjeročno oskrbo, saj jih ima le 6,7 % naselij. Večina trgovin je v 60 občinskih središčih, kjer je 59,3 odstotka vseh trgovin, 50,2 % vseh trgovin z živili in 76,5 % vseh trgovin za srednjeročno in dolgoročno oskrbo. Skoraj v vsaki občini je razvit le en center, kjer je v primerjavi s podeželjem boljša struktura trgovine, velikost trgovskih obratov, kvalitetnejša oskrba in večje število zaposlenih v trgovini.

Tudi zaradi različne gostote in velikosti naselij podeželje ni enakomerno opremljeno s trgovinami. Na obrobju občin pa jih sploh primanjkuje. Poprečne oddaljenosti občinskih meja občinskih središč znašajo 28 kilometrov. Na tej razdalji je do 12 kilometra gostota trgovin približno enaka, nato hitro nazaduje. Zaradi slabše dostopnosti do občinskega središča so v teh območjih razmere pri oskrbi prebivalstva s predmeti kratkoročne in še posebej srednje in dolgoročne oskrbe slabe.

Občutne so tudi razlike v gravitacijskih območjih različnih velikih centrov. Na splošno je trgovinska mreža bolj razvita v gravitacijskih območjih velikih centrov kot v gravitacijskih območjih manjših centrov. Sekundarni višek se pojavi v razdalji 10 do 12 km od centrov. Število trgovin prične nazadovati na razdalji več kot 14 km od centra.

Razlike v strukturi trgovine so tudi odvisne od velikosti samih naselij. Od vseh trgovin jih je 61,9 % za kratkoročno, 29,2 % za srednjeročno in 8,9 % za dolgoročno oskrbo. Močno pod poprečkom je odstotek trgovin za vsakodnevno oskrbo v naseljih z nad 2000 prebivalci, višji je le v Ljubljani in Mariboru, kjer je močna specializacija trgovin z živili. Močno se dvigne odstotek trgovin z živili v naseljih s pod 1000 prebivalci in preseže pri manjših celo 80 %. Obratno je pri trgovinah za srednjeročno in dolgoročno oskrbo. To je prej posledica neugodnega stanja v večjih centrih kot zadovoljive gostote v manjših naseljih.

Organizacija oskrbe v vplivnih območjih slovenskih mest je bila analizirana po metodi dominance in subdominance prebivalstva, ki jo je zasnoval D. J. Bogue (11).

Proučena so bila vplivna območja Ljubljane, Maribora, Celja, Kranja, Kopra, Nove Gorice, Velenja, Jesenic, Novega mesta, Murske Sobotne, Ptuja, Škofje Loke, Lendave, Slovenske Bistrice, Tolmina, Metlike, Ribnice, Pivke in Ormoža. V odvisnosti od velikosti centralnih naselij so bila vplivna območja razdeljena na 5 km zone in na dvanajst lokalnih ali cestnih sektorjev. Sinteza vplivnih območij vseh naštetih mest je dala sledeče število trgovin na eno zono oddaljenosti in dostopnosti:

Zona	Cestni sektor	Lokalni sektor	Skupaj
0— 5 km	27.9	0.7	10,8
5—10 km	6,1	1,7	3,3
10—15 km	9,3	2,9	5,3
15—20 km	22.6	6,3	12,0

Analiza je bila opravljena tudi za trgovine s tekstilom, ki so poleg objektov osnovne oskrbe najbolj pogoste.

Koncentracija trgovin je zlasti močna v cestnih sektorjih v prvi in četrti zoni oddaljenosti, kar velja posebej tudi za trgovine s tekstilom. Sicer pa kažejo vplivna območja vsakega od proučenih središč drugačen model razporeditve trgovin.

Regionalna usmeritev oskrbe je bila proučena za območje občin Slovenska Bistrica in Tolmin (12). Z anketo zbrani podatki o regionalni usmeritvi oskrbe prebivalstva z različnimi predmeti so bili opredeljeni glede na razlike v razvitosti občinskega območja, glede na velikost in opremljenost samega občinskega središča in glede na bližino in moč sosednjih centralnih naselij, h katerim prebivalstvo tudi gravitira oziroma se v njih oskrbuje.

Analiza anketnih rezultatov je pokazala, da odvisnosti kratkoročne oskrbe od velikosti središč skorajda ni, da je srednjeročna oskrba usmerjena predvsem v občinska središča in da so pri dolgoročni oskrbi močno udeleženi večji centri, vendar v odvisnosti od njihove oddaljenosti in dostopnosti ter možnosti zadovoljevanja še drugih oskrbnih funkcij. Na primeru občin Slovenska Bistrica in Tolmin so se jasno oblikovala gravitacijska območja osnovne oskrbe glede na velikost oskrbnih centrov.

V občini Slovenska Bistrica s skromnim centralnim naseljem, se je večala horizontalna mobilnost prebivalstva v stran od središča. Večalo se je število obiskov v drugih središčih in manjšalo v občinskem središču. V Maribor je bilo usmerjenih 26,7 % vseh obiskov, Poljčane 12,1 %, Konjice 7,7 %, Ptuj 6,6 % in v Celje 6 %.

V občini Tolmin se je občutila odmaknjenost od naših večjih oskrbnih središč, določena centralna vloga Bovca in Kobarida ter prisotnost oskrbnih središč onstran meje. Po anketnih podatkih je odpadlo na Tolmin 28,6 % vseh obiskov, na Kobarid 11,6 %, na Bovec 15,2 %, na Ljubljano 11,5 % in na centre v Italiji 16,1 %.

Tako v občini Slovenska Bistrica kot v občini Tolmin je bila regionalna usmeritev obiskov in s tem združenega oskrbovanja prostorsko močno zdiferencirana.

Bibliografija — Bibliography

1. Christaller W., Die zentrale Orte im Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen, Jena 1935.
2. Vladimir Kokole, Centralni kraji v SR Sloveniji, Geografski zbornik XII, Ljubljana 1972, str. 7—155.
3. J. Maier, R. Paesler, K. Ruppert, F. Schaffer, Sozialgeographie, Georg Westerman Verlag, Braunschweig 1977, str. 126.
4. Ulrich Müller, Jochan Neidhardt, Einkaufs-Orientierung als Kriterium für die Bestimmung von Größenordnung und Struktur kommunaler Funktionsbereiche, Stuttgarter Geographische Studien, Band 84, Stuttgart 1972, str. 9.
5. Peter Scott, Geography and Retailing, Chicago 1970.
6. John E. Brush, Howard L. Gauthier, Service Centers and Consumer Trips, The University of Chicago 1968.
7. Schäfer Heinrich, Neure stadtgeographische Arbeitsmethoden zur Untersuchung der inneren Struktur von Städten, Berichte zur deutscher Landeskunde 43, 1969.
8. Wolf Klaus, Geschäftszentren. Rhein — Mainische Forschungen, Heft 72, Frankfurt/Main 1971.
9. Pak Mirko, Trgovska središča v Ljubljani, Mariboru in Kranju. Nekaj geografskih elementov v organizaciji oskrbe, Geografski vestnik XLV, Ljubljana 1975, str. 47—68.
10. Pak Mirko, Geografski elementi potrošnje v regionalni strukturi Slovenije — II. del. Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani 1975, v rokopisu.
- Pak Mirko, Oskrba kot dejavnik prostorskega razvoja Slovenije, Zbornik X. kongresa geografov Jugoslavije, Beograd 1977, str. 314—324.
11. Don J. Bogue, The Structure of the Metropolitan Community, A Study of Dominance and Subdominance, Michigan 1950.
- Pak Mirko, Transformacija vanguardskih naselja u gravitacionom području Maribora — neki elementi pitanja dominance i subdominance, Zbornik na jugoslovenskiot simpozium za probleme na selskite naselbi i zemjedelskoto proizvodstvo, Skopje 1972, str. 159—168.
12. Pak Mirko, Die Funktion der Versorgung bei der Ausbildung der Regionalstruktur in der Gemeinde Slovenska Bistrica — Slowenien, Materialien 5, Sozialgeographische Fragestellungen, Beiträge zur Symposium in Ljubljana /Maribor im Oktober 1975, Frankfurt am Main 1976, str. 235—247.

MARKET SUPPLY AS MATTER OF GEOGRAPHICAL RESEARCH

Mirko Pak
(Summary)

In 1972, the S. R. Slovenia had 6051 retail shops and 20.5% of Slovene centres had at least one retail shop each. However, in regional retail distribution there are great differences among individual areas and communes, as well as within them, in the distribution, structure and quality of retail sale. In order to assess these differences and the different possibilities of market supply on the part of the population, all the 38 groups of retail shops have been classified under the eleven groups.

Within these groups, the following has been analysed: the distribution of one-shop centres; the distribution of centres in relation to retail distribution;

retail distribution and the structure of retail shops with reference to the distance from communal centres per 2 km zones, as well as its dependence on the size of the communal centres, and the regional structure and retail distribution with reference to the population.

The fundamental conclusions based on the above mentioned parameters are as follows:

Half of the communes with the highest degree of retail distribution are peripheral, remote from the central development framework of Slovenia and from larger centres, and at the bottom level of development. The distribution of short-term retail shops is sufficient, while the network of medium-term and long-term retail shops is highly insufficient. To mention one example, only one quarter of market centres have a butcher's shop. At the same time, the lowest distribution (less than 10 centres per 1 market centre) is to be found in the least developed communes. The correlation has shown great dependence of retail distribution upon the height of the national income.

Even sparser is the medium-term retail network: only 6.7 % of centres have such retail shops. The majority of shops are concentrated in 60 communal centres that have 59.5 % of all retail shops, 50.2 % of all retail shops of provisions, and 76.5 % of all medium-term and long-term retail shops. Such concentration is due to the fact that in almost every commune there is only one developed centre with better conditions than the surrounding areas for the structure of retail sale, the size of shops, higher quality supply and a bigger number of sales employees.

Neither are non-urban areas evenly furnished with retail shops. The reasons for this are to be found in the uneven distribution and the size of centres, and in the fact that retail network is, as a rule, less developed on the periphery of the communes. At an average distance of 28 km from communal centres to communal boundaries, retail distribution remains even to the distance of 12 km, while further on it decreases rapidly. This shows that peripheral communal areas have a rather badly developed retail network. If, besides, they are less accessible from communal centres, they appear as areas with poor short-term supply and even poorer medium-term and long-term supply.

Noticeable differences, however, emerge also in gravitation areas of differently big centres. In general, the gravitation areas of big centres have a better developed retail network than those of smaller centres. Secondary surplus appears at the distance of 10 to 12 km from the centres, while retail distribution strongly decreases at the distance of more than 14 km from the centres.

In centres of various size there are big differences in the structure of retail shops themselves. On the whole, there are 61.9 % of short-term retail shops, 29.2 % of medium-term ones and 8.9 % of long-term ones. The percentage of short-term retail shops is low under the average in all the centres of more than 2000 inhabitants; owing to the high specialization of retail shops of provisions in the two biggest Slovene towns, Ljubljana and Maribor, the percentage of such shops is higher there. The percentage of retail shops of provisions strongly increases in market centres of less than 1000 inhabitants and exceeds 80 % in even smaller centres. The relation changes to the contrary with medium-term and long-term retail shops: the decrease in their distribution is hardly noticeable down to the limit of centres of less than 2000 inhabitants, which points to bad retail distribution in bigger centres rather than to a sufficient network in smaller ones.

The distribution of the population per one retail shop in Slovenia is 284.1, depending on the number of inhabitants and the number of retail shops. Therefore, low distribution does not always mean a well developed retail network, especially not so because bigger centres perform the function of market supply for more communes together, while complex macroregional units, like Ljubljana, do the same for the whole of Slovenia. Furthermore, the development of retail network is stimulated by Slovenia's border site: of major importance in this respect is the Yugoslav-Italian border.